

Սա բաժանուում է երկուսի. առաջնում, Զ.—ԼԷ, տունը¹, պատմութեամբ սեան գտնելուց մինչեւ Արշակունիների երեւալը, լիդուների խառնակման պատմութիւնից անմիջապէս յետոյ յառաջ է բերում հայ նահապետների՝ «Լըս-կայազանց» ազգաբանութիւնը, Հայկից մինչեւ Արմենակ (Է—Թ), յետոյ տասներկու տներում առասպելական ձեւերով նկարագրուում «քա-ղին Հայկայ ընդ Տիտանին Բելայ», պատերազմը: Հետեւեալ գլխներում (ԻԳ—ԼԲ) պատմութեամբ ինչպէս յաղճող Հայկը իւր ընդոմիները ընկալելուով Հայաստան եւ ինչ յայտնիներ եւ ունենում մինչեւ Արա Գեղեցիկը: Համիրամի եւ Արա Գեղեցիկի վէպը բունում հինգ տուն, (ԻԸ—ԼԲ.) որին հետեւում են դարձեալ ազգաբանական տեղեկութիւններ, որոնց մէջ հետ տարբերի է բարդատունեացը. (ԼԴ—ԼԴ): Վերջին ԼԵ, Թում խոսուում է Հայերի մինչեւ Արշակունեաց հարստութեանը, Բարեւնացի-ներին, Մեղացիներին, Աղէքսանդր Մեծին եւ Մակեդոնական հարստութեան փոփոխակի հպատակելու մասին: Ընդհանրապէս այս առաջին կէտը Հայ նահապետների ազգաբանական մի աղիւսակ է, Հայկ նահապետից սկսած, որի մէջ կայ առասպելական ձեւերով պատմութեամբ երկու միջակէպ. ա. «Պատերազմ քաղին Հայկայ ընդ Տիտանին Բելայ», եւ Բ. Ասորիքում եւ Երայի վէպը: Մինչեւ անգամ Լըսորիք, Բաբելոնաց, Մեգացաց եւ Մակեդոնական հարստութեան փոփոխակի տիրապետութիւնների մասին թեթեւակի կերպով է աւանդուում եւ այն էլ վերջում, որպէս երկրորդ կիսի ներածութիւն, որ նոյն իսկ Անանուէի տեսակէտով, պարունակուում բուն պատմութիւնը: Այս ներածութիւնից առանձին ուղարկութեան արժանի է ԼԶ, տունը, որ ասուում.

«Եւ ծառայեցին Մակեդոնացուց մինչեւ ցապատմութիւնն Պարթեւաց եւ Մակեդոնացուց, եւ ցհամբարձուեւ Արշակունեաց թագաւորութեանն: Քանիք զայն ծառէ ժամանակագիրն՝ այդպէս, որպէս առաջինգ կայ:»

Ո՞վ այդ «ժամանակագիրն» է, անգոյնեալ Պատմական «Խմտն» է թէ յայտնի չէ թէ այս հեղինակը կամ արձանագրութիւնը ո՞ր ժամանակագիր մասին է խոսում. (Թարգմ. եր. 173, 17): Սակայն Ներածութիւնը ինչպէս զր տեսնենք փարատում է այդ տարակուսանքը: Երկրորդ կէտը (ԼԷ—ԹԱ) պատմութեամբ Արշակուն-

իների, նրանց ծագման եւ երեւան գալու մասին: Այս պատմական մասը զուրկ չէ ժամանակագրութիւնից, այսպէս յիշուում են Սելեւկիոս Նիկանուիդի, Անտիոքոս Մովսերի, Անտիոքոս Թէոսի, — որին մինչեւ Արշակունիները ծառայում էին Պարթեւները եւ սրանց հետ, կարելի է ենթադրել, Հայերն ու ուրիշ ազգեր — Մեծ եւ Փոքր Արշակների թագաւորութեան տարիները: Այս մասում ժամանակագրական տեղեկութիւնների հետ յառաջ է բերուում եւ թագաւորների պատմութիւնը, որով կազմուում «զամ եւ զաւուր հինգ թագաւորացն», հեղինակի կարծիքով՝ թագաւորացն Պարթեւաց եւ Հայոց: Ներածութիւնը լաւ հասկանալու համար անհրաժեշտ էր պարզել, որ յիշատակագրի երկրորդ կիսում ունիւր Պարթեւներ եւ Հայոց հինգ թագաւորների պատմութիւնն ու ժամանակագրութիւնը: Արշակ Առաջին չորս ժառանգների մասին պատմող անում (ԹԲ) Անանուէր նորից երեւան է գալիս: Վերջում դրուած են Պարթեւ եւ Հայ Արշակունիների ժամանակագրական երկու աղիւսակ, մինչեւ Դ. դարու վերջը: Բայց դառնալով Ներածութեան ուր ինչպէս երեւում է, սկզբից բան է թողնուում:

«Եւ երեւ ոչ ի կամայական պիտոյից վարժ խաւարիկ զանապարհել¹ ժամանակ եւ զնախնի քաջաց ձեռնարկելով դրոյմել վիպասանութիւնս, զինի յիշատակել զառասպելս, եւ ի նոյն շարագրելով ասացից զառ ի յապայտն եղելով, եւ ցուցից համառօտիւք զարդեաց ժամանակացս զաղեփոցս վերաբերութեան զամ եւ զաւուրս հինգ թագաւորացն յիշատակելով:»

Բ. «Անդ հայելով ի մատենան Մարաբայ փիլիսոփայի Մծուրնացուց, զոր եգիտ գողմեալ ի վերայ արձանի ի Մծբին քաղաքի յապարանն Սանատրուկ արաբայի հանդէպ դրան արքունական տաճարին, ծածկեալ յաւերածի արքունական կայնիցն:»

Գ. «Քանզի զսիւն տաճարին այնորիկ ինդրեալ ի դուռն արաբային Պարսից, եւ բացեալ զաւերածն վրան սեանցն ըստ գիպան արձանագրին դրոյմեալ ի վերայ վիմի՝ զամ եւ

¹ «Ջալալաբադիւն բառը հանգ. Գ. Պ. Պատմական կարգադրել է լաւ տարբերել (Наст. Мн. Ираклы, сох. оп. Соевоча 106. 1852. Եր 1.) իսկ Ֆելթերը ուղղել է՝ անտիոքիդ քել. (Մար Առաւ, Եր 3, 1.) ասկայն այս արքուն. արագրութիւնն էլ ճիշտ չէ: Հաւանական է, որ զա հետեւեալ երկու բառի միացումը լինի — զամ, առանց յաստի, եւ Պատմականի ենթադրանք տարբերել, ձեռագրերի մէջ յաշտի պատահող ու փոխարէն ա. փառելով մեր յիշատակագրում Միշտակ փոխարէն գրուած է Միշտակ (Наст. Ираклы, Եր 9):»

¹ Գժախտաբար եղած հրատարակութիւնների մէջ անհրաժեշտ համարագրուած:

